

“LONXE”, “DOLMEN” E “COMPAÑEIRO DA MIÑA XENERACIÓN MORTOS OU ASASIÑADOS”: OS SEUS TEXTOS AUTÓGRAFOS

Gregorio Ferreiro Fente

Estaba a piques de facer 38 anos Lorenzo Varela cando, en xuño de 1954, publicaba, en Edicións Botella al Mar de Buenos Aires, *Lonxe*, o que pode ser considerado, en sentido estrito, o seu primeiro e único poemario en lingua galega¹. Non anula a validez desta afirmación o feito de que dez anos antes, en 1944, Luís Seoane incluía catro poemas, tamén en galego, do escritor de Monterroso no seu álbum de xilografías titulado *María Pita e tres retratos medioevais*, por se tratar esta dunha publicación gráfica na que as composicións poéticas facían as veces de “ilustracións” literarias². O carácter de obra senlleira de *Lonxe* perduraría, en calquera caso, despois de 1954, xa que Lorenzo Varela máis nunca daría á luz outro poemario propio na lingua de noso (tampouco en castelán), se ben outras composicións súas irían aparecendo, separada e salteadamente, en publicacións de moi diversa índole ao longo dos anos posteriores, sen que faltasen as exhumacións de textos inéditos en edicións *post mortem*. Así pois, *Lonxe* ocupa un lugar sobranceiro na biografía literaria do seu autor, como xusto é recoñecer (así o fixeron non poucos críticos) que constitúe un dos fitos poéticos das Letras galegas contemporáneas.

O obxecto fundamental do presente traballo é, precisamente, a reprodución facsimilar dos textos autógrafos de tres dos dez poemas que compoñen *Lonxe*, autógrafos que son, ata onde eu sei, os únicos deste libro que se conservan ou dos que se ten noticia. En calquera caso, antes deterémonos, aínda que sexa brevemente, en dúas cuestións ás que cómpre facer referencia: á do papel de acicate literario exercido por Luís Seoane en Lorenzo Varela e a da aparente falta dunha estrutura interna en *Lonxe*.

SOBRE A INFLUENCIA DE LUÍS SEOANE EN LORENZO VARELA

Durante moito tempo, algúns dos asuntos “lorenzovarelinos” máis debatidos foron o referido ás causas polas que o autor de *Lonxe* se incorporou tan serodiamente ao discurso literario galego, e mais o relativo aos motivos polos que, unha vez dentro deste, as súas achegas resultaran, en termos numéricos, relativamente exiguas. Noutras palabras, sorprendía que Lorenzo Varela practicara, a partir dun determinado momento da súa vida, unha obstinada mudez poética (en galego e castelán), cando xa era sabido, grazas aos testemuños de amigos da adolescencia (Ramón Piñeiro, Ánxel Fole e Antonio Sánchez Barbudo), que fora un poeta vocacional e precoz, e que en lingua galega lle manaran parte daqueles ensaios versificadores primeiros. Coñecía-se xa –ou dicíase–, ademais, que o poeta monterrosino, pese á súa curta idade, lograra situarse, durante a Guerra Civil,

entre os poetas novos máis importantes e influentes da España republicana, tanto que non resultará infrecuente atopar o seu nome, durante aqueles tráxicos anos, acompañando os de figuras xa daquela consagradas, como Antonio Machado, Rafael Alberti ou León Felipe, en publicacións periódicas e en libros colectivos. E por enriba de todo, velaí estaban os testemuños incontestables de libros como *Torres de Amor* (en castelán) ou o propio *Lonxe*, que amosaban talento e madurez poética.

A resposta ao enigma, sospeitada por algúns e sabida só polos amigos máis íntimos, coñecémola hoxe grazas a unha carta que Luís Seoane lle escribiu a Isaac Díaz Pardo o 14 de decembro de 1978, poucas semanas despois, polo tanto, da morte de Lorenzo Varela.³ Nesta excepcional peza epistolar, Luís Seoane referíase a el, o incondicional amigo, con estas palabras:

En los últimos años de Buenos Aires había renunciado [Lorenzo Varela] a bastantes ideas sostenidas casi desde su adolescencia y a proyectos [...] Fuimos como hermanos. Él conocía muy bien mi carácter y yo el suyo y emprendimos muchas obras juntos. Lo que publicó de poesía aquí [Buenos Aires] fue debido sobre todo a instancias mías, como lo saben quienes trabajaron con él y conmigo: Girri, Larralde, Cuadrado... Luego se negó rotundamente a publicar nada que no fuese al servicio de un amigo, un prólogo o un poema que lo sustituía. [...] Fue uno de los mejores poetas de Galicia y de España y pudo ser uno de los grandes políticos y fue renunciando a todo ello y, no por falta de capacidad de trabajo, como creyeron algunos imbéciles que necesitan resultados visibles o hechos que pasmen, sino porque hacía y deshacía en lucha consigo mismo, con las ideas, las propias y las de otros. En sus mismos silencios escondía su trabajo. Recuerdo la lectura del original de un gran libro, “Sonetos del ruiseñor” que, luego de escrito destruyó. (Ferreiro, 2003: 195)

Neste texto, cómpre reparar, cando menos, na liña que di: “Lo que publicó de poesía aquí fue debido sobre todo a instancias mías, como lo saben quienes trabajaron con él y conmigo [...]”. Certamente, Luís Seoane non mentía cando se expresaba neses termos, pois, de feito, desde practicamente o momento en que Lorenzo Varela chegara, como exiliado, a Buenos Aires, en 1942, ata o mesmo día da súa morte, en 1978, case toda a súa produción poética débérase ás “instancias” do xenial artista, quen, en todos eses anos, nunca desistiría no seu propósito de gañalo para a causa da literatura galega e de provocar nel, unha e outra vez, o parto poético. Son testemuños fidelísimos da perseveranza de Luís Seoane as cartas que el lle enviou ao poeta ao longo dos anos, nas que, en incontables ocasións, se fan alusións á actividade poética do destinatario, ben fosen na forma de pedimento, ben na de gabanza ou de recordatorio dun compromiso adquirido. É de sospeitar, pois, que foi grazas a esta tenacidade que xurdiron diversos proxectos poéticos, logo frustrados ou destruídos, coma o citado de *Sonetos del ruiseñor*, ou coma os dos dous libros de poemas titulados *Torres de homenaje* e *In memoriam* (dedicado este a Aquilino Iglesia Alvariño), dos que Luís Seoane dá noticia nunha carta datada o 22 de abril de 1968, dirixida a X. L. Méndez Ferrín⁴, pero dos que, catro anos despois, en 1972, Lorenzo Varela aínda diría, nunha breve nota autobiográfica, que se atopaban “en

preparación” (Ferreiro, 2003: 2002). Malia os desvelos de Luís Seoane, desgraciadamente, non serían, os citados, os únicos casos de adiamento, abandono ou destrución dun libro, senón que circunstancias parecidas xa se deberan dar outras veces, segundo se deduce dos tres poemas pertencentes a unha mesma serie temática exhumados, recentemente, por Xosé Luís Axeitos e que este mesmo investigador datou arredor do ano 1953, isto é, un ano antes da aparición de *Lonxe*⁵.

SOBRE A ESTRUCTURA INTERNA DE LONXE

Compoñen *Lonxe* dez poemas, nos que os estudosos da obra adoitan observar, segundo de quen se tratar, dous ou tres núcleos temáticos, que non acertan a designar de forma coincidente. Fernando Salgado fala de “versos xusticeiros”, “versos –saloucos– do emigrante” e “versos da reconquista da patria” (Salgado, 2005: 279-285). Carlos M. Callón Torres prefere falar de “liñas temáticas”, achando, no libro, tres “claramente interconectadas: a resistencia contra o fascismo, a emigración (tamén vinculábel ao exilio) e a saudade da patria (a través de imaxes da Galiza máis tradicional)” (Callón, 2005: 91). Para Carlos L. Bernárdez, pola contra, o que parece pertinente é realizar unha clasificación entre poemas que versan sobre a Guerra Civil e os que expresan “a ausencia da Terra, o exilio, que suxire o título do libro” e “a diáspora por causas económicas” (Bernárdez, 2005: 60-61). Eu mesmo tamén acheguei a miña particular proposta. Nela falaba de dúas categorías temáticas, a heroico-exhortativa e a saudosista, na que:

[...] o poeta deixa de exhortar e mitificar para mostrar as súas saudades por unha Galicia da que se encontra fisicamente afastado e que só parece ser capaz de recuperar momentaneamente a través das palabras que a evocan: romaría, bois, dolmen... (Ferreiro, 2005: 110)

Tal disparidade de lecturas sobre unha obra de unicamente dez poemas está a expresar, dun xeito ou doutro, a falta dunha certa “estrutura interna”, que si existía nas empresas poéticas anteriores de Lorenzo Varela, incluída a de *Torres de Amor* (1942), a súa obra máis ambiciosa. Máis doada de lograr por unha sinxela razón de número, dita estrutura tamén se atopa nos *Catro poemas*, por máis que, segundo transcorre o tempo, sobre eles se descubran e apunten novas e suxestivas lecturas, como adoita ocorrer con toda obra literaria verdadeira. A esta característica observable en *Lonxe* non se lle atopa explicación senón nas razóns de índole íntima relacionadas coas circunstancias persoais do poeta, mencionadas por Luís Seoane na carta citada, e máis concretamente no modo en como tivo lugar o proceso de escritura dos diferentes poemas que compoñen o libro.

SOBRE OS TRES AUTÓGRAFOS DE LONXE

Os tres textos autógrafos que se reproducen corresponden aos poemas titulados “Lonxe”, “Dolmen” e “Compañeiros da miña xeneración mortos ou asesiñados”, situados en pri-

meiro (pp. 15-17), sétimo (pp. 41 e 42) e oitavo (pp. 45 e 46) lugar, respectivamente, seguindo a orde (e a paxinación) en que apareceron, en 1954, na edición de Botella al Mar, a única en vida do autor e, por esta razón, a que se vai seguir.

O poema “Lonxe” está escrito sobre dúas follas de 18,5 x 15 cm, con corte irregular e feito á man na cara inferior. Todo parece indicar que se trata da copia dunha versión anterior menos elaborada. No entanto, en ambas as follas aínda se aprecian algunhas correccións, fundamentalmente ortográficas.

En relación co texto de “Dolmen”, cómpre dicir que tamén aparece escrito sobre dúas follas, posuíndo ambas as mesmas dimensións: 17,5 x 10,5 cm. Hai evidencias de que estas foron recortadas manualmente polos lados dereito e superior. Polo aspecto e cor do papel dá a impresión de ser o autógrafo máis antigo dos tres; polos seus trazos textuais e caligráficos, ademais, parece ser a primeira ou unha das primeiras versións do poema. De feito, é o autógrafo que máis difire do texto publicado.

Finalmente, reproducimos o texto manuscrito do poema que leva por título “Compañeiros da miña xeración mortos ou asesñados”, que aparece nunha única folla de 29 x 15 cm, cortada na parte superior, segundo parece sen medio mecánico ou utensilio. É posible que esteamos diante, tamén, da copia dunha versión que a precedeu, aínda que isto non se pode dar por seguro, como tampouco se pode afirmar que esta fose a versión definitiva. Así e todo, convén reparar en que a caligrafía é máis descoidada ca no caso de “Lonxe”, aínda que menos ca no de “Dolmen”. Así mesmo, existen varias correccións e mesmo borranchos.

O principal valor destes textos, máis có arqueolóxico –que tamén o posúen–, é o que resulta da posibilidade que nos ofrecen de coñecermos mellor cal foi o proceso de creación de *Lonxe*, á parte doutras particularidades ás que aquí non imos prestar atención. Sobre esta cuestión, a do proceso creativo, paga a pena deterse, aínda que sexa minimamente.

En primeiro lugar, todo parece apuntar a que *Lonxe* non foi o froito dun proxecto planificado, senón o resultado da suma de 10 poemas que Lorenzo Varela, seguramente, foi componendo un a un, ao longo dun período de tempo indeterminado, sen ter en mente un proxecto poético nin editorial concreto. De aceptarmos, pois, a referida falla dunha nidia estrutura interna en *Lonxe*, como se suxeriu anteriormente, é seguro que esta se debeu a dita circunstancia. Agora ben, isto non impide que, por unha banda, se observen, entre algúns poemas, certos nexos temáticos –que os hai– que nos permitan establecer algúns agrupamentos nun pretendido exercicio clasificador, ou que, pola outra, non haxa realmente liñas temáticas interconectadas. É máis, tampouco resultaría esaxerado afirmar que, así e todo, existe no poemario un único tema principal que serve de nexo entre todas as composicións: a derrota; unha derrota que o poeta –ou o eu lírico que escribe– narra a través de personaxes e xentes cuxa derrota é paradigmática (poemas “Manuel Ponte” “Manuela Sánchez”, “Compañeiros da miña xeración mortos ou asesñados” e “Emigrante”), ou a través del mesmo –o derrotado central do libro–, quen

sobrevive á derrota lonxe, lembrando, evocando, soñando, laiándose e facéndose preguntas sobre a propia existencia.

A segunda cuestión á que cómpre dar resposta é a que se refire ao papel xogado por Luís Seoane en *Lonxe*. É sabido que el foi o editor, director gráfico e ilustrador do libro, participación á que se debe a fermosísima factura deste. Certamente, *Lonxe*, como dez anos antes *María Pita e tres retratos medioevais*, viña a certificar a continuidade dunha simbiose creativa entre dous amigos que tivera o seu punto de inicio no momento en que, fuxindo ambos do terror fascista, coinciden en Buenos Aires en 1942. Agora ben, ¿foi Luís Seoane quen incitou a Lorenzo Varela a escribir os poemas de *Lonxe*? É seguro que si, aínda que os autógrafos nada novo revelen neste sentido, a non ser o feito de que se atopaban no seu arquivo persoal ata que, no inverno de 1992, dona María E. Fernández López, a xa daquela viúva do artista, mos douu⁶. O que si parece descartado é que Luís Seoane tivese moita participación no apartado lingüístico, confirmándose, así pois, grazas a estes mesmos manuscritos, que Lorenzo Varela era un poeta instalado plenamente na lingua galega e, ademais, preocupado en labrala.

Sirva de coda a todo o dito anteriormente este fragmento do prólogo que o profesor Xesús Alonso Montero escribiu para a edición facsimilar de *Lonxe*:

[...] Non é difícil imaxinar as conversas literarias entre os dous grandes amigos na década que vai de 1944 a 1954, conversas nas que Seoane lle irá “arrincando”, moi pouco a pouco, ese decálogo poético que el está disposto a ilustrar, como así foi. Incluso un home como Lorenzo non pode substraerse ás demandas insistentes do amigo, do patriota, do camarada... O certo é que neses dez anos foron abrollando do corazón do escritor os poemas de *Lonxe* (¿a un por ano?), que o autor, respectuoso co amigo, non destina, como en tantas ocasións, ó lume destructor. (Alonso, 1995: IX)

BIBLIOGRAFÍA

- ALONSO MONTERO, XESÚS (2005): “*Lonxe*, de Lorenzo Varela (1954): do autor e da obra (Limiar para unha edición facsimilar)”, in Lorenzo Varela, *Lonxe*, edición facsimilar, Edicións do Castro, Sada.
- BERNÁRDEZ, CARLOS L. (2005): *Lorenzo Varela: Vida e obra*, Xerais, Letras Galegas, Vigo.
- CALLÓN TORRES, CARLOS MANUEL (2005): *Unha historia que nos pertence: A obra poética en galego de Lorenzo Varela*, Edicións A Nosa Terra, Nós os Galegos, Vigo.
- FERREIRO FENTE, XOSÉ GREGORIO (ed.) (2003): *Homenaxe. Sesenta escritores falan de Lorenzo Varela (florilexio de textos sobre a vida, a obra e o home)*, Edicións do Castro, Sada.
- FERREIRO FENTE, X. GREGORIO (2005): “*Dicionario*” *Lorenzo Varela*, tresCtres Editores, Santa Comba.
- SALGADO, FERNANDO (2005): *Lorenzo Varela: A voz desterrada*, Edicións do Castro, Ensaio, Sada.

NOTAS

- 1 Editado por Botella al Mar fóra de colección. Leva dedicatoria (“A Maruxa e Luís Seoane, fiestras: si se olla pra fora, o mundo, si pra dentro Galiza”), limiar de Arturo Cuadrado e deseño de cuberta e ilustracións (dez gravados en madeira) de Luís Seoane. A edición foi de 400 exemplares. Desde maio de 2005 existe edición facsimilar, debida a Edicións do Castro, que inclúe estudo introdutorio do profesor Xesús Alonso Montero.
- 2 “Catro poemas pra catro grabados”, en Luís Seoane, *María Pita e tres retratos medioevais*,

- Resol, Buenos Aires. Estivo composta esta edición de 85 exemplares. Os poemas serviron tempo despois para inspirar o músico madrileño, igualmente exiliado en Buenos Aires, Julián Bautista. As partituras, xunto cos poemas (tamén con versión inglesa de Willian Shand) e as xilografías, aparecerían publicados, en 1951, na Editorial Argentina de Música, baixo o título conxunto de *Catro poemas galegos/Four Galician Poems*. Desta fermosísima publicación existe edición facsimilar de Edicións do Castro, Sada, 2004, con prólogo de X. L. Axeitos.
- 3 Esta carta, no entanto, permaneceu inédita ata que, en 1994, o profesor Xesús Alonso Montero a publicou no seu libro *As palabras no exilio. Biografía intelectual de Luís Seoane*, Xerais, Vigo, 1994, pp. 243-45.
 - 4 Carta inédita. A copia que posúo débolla á xenerosidade do profesor Xesús Alonso Montero, quen me informou que o orixinal se atopa no arquivo da Fundación Francisco Fernández del Riego.
 - 5 Refrome ao poemas titulados “O limão de Guimarey” e “O limão”, e ao que, sen titular, comeza co verso “Debaixo do limoeiro”, recollidos en X. L. Axeitos (ed.), *Lorenzo Varela. Obra Completa*, Edicións do Castro, Biblioteca del Exilio, Sada, 2000, pp. 316-322.
 - 6 Nesas datas, visitei, regularmente, durante varios días, a dona Maruxa no seu apartamento da Coruña co obxecto de recadar datos para un traballo de investigación relacionado con Lorenzo Varela que estaba eu a realizar. O último día, mentres conversabamos sobre algo sen importancia, comuniquéille que, posiblemente, daría por rematadas as miñas esculcas esa mesma mañá. Arredor de dúas horas despois, cando xa nos despediamos na porta, entregoume un sobre. Recordo que me dixo: “Creo que lle fará ilusión telos vostede”. Dentro estaban os tres poemas do puño e letra de Lorenzo Varela.

APÉNDICE I

Neste apartado transcríbense fielmente os poemas “Lonxe”, “Dolmen” e “Compañeiros da miña xeneración mortos ou asesiñados”, tal e como foron editados por Botella al Mar de Buenos Aires en 1954. Inclúe esta transcripción notas a rodapé, que remiten aos textos autógrafos que se reproducen facsimilarmente no Apéndice II.

LONXE

I

Dourados peixes, froles amarelas,
 coronarias do monte, tremoeiras da mar:
 ¿ónde verá a lúa das airas que gardades,
 ou serea das ondas, ou fada das namelas?
 ¿Onde meus carros, miñas dornas, ónde
 ouviréi no meu peito enguedellado
 a cantiga do merlo nos outeiros,
 na baixamar o tremecer da iauga?¹
 ¿Onde teréi na mau, a mau fidalga dela²
 debaixo dun castiro de ponlas enxoiadas?³
 I este meu corazón, ¿o meu corazón ónde⁴
 acougará sin vos, levándovos adentro?
 ¿Onde, meus peixes, miñas froles, ónde?

II

Dourados peixes, froles amarelas:
 lonxe de vós, ¿ónde deixar os osos,
 ónde deixar a morte que vos debo?
 ¿Qué queredes de mín, que me chamades

e despois vos marchades sin levarme?⁵
 ¿Onde me agarderedes, compañeiros?
 ¡Xa veu o tempo de que as froles falen,
 xa veu o tempo de que os peixes digan!

III

Dourados peixes, froles amarelas,
 cando soño con vós nácenme verdes,⁶
 azules carballeiras que me arrolan
 nun outo estrelecer sobor da noite,⁷
 nunha neve romeira tras a vida.⁸
 E vou, lonxe de vós, inda máis lonxe,
 pra vos lembrar millor, mais docemente,
 o mesmo cun pandeiro que caíra,⁹
 baixara dando tumbos
 dende o berce do monte alboreado
 ao cadaleito, xa sin fin, da mar:
 lonxe de vós, inda mais lonxe. Lonxe. Lonxe.¹¹

DOLMEN

Camiño do tempo vello,
 camiño do tempo novo:
 pedra dos tempos sin tempo,
 pedra dun ollar sin ollos.¹²

Semente do azar primeiro,
 centella inmóvel da terra:¹³
 si latexara o teu peito,
 ou si te voltaras de herba.¹⁵

Si voaras, si tiveras
 estrelados aguiares.¹⁶
 Si te romperas, penedo,
 e deras a luz que sabes.¹⁷
 Feixe de raios ou dolmen,
 lume gardado no ren,¹⁸
 tes xeito ialma de home¹⁹
 cun día quixo nacer.²⁰

E sagrado o teu silenzo:
 Ao pé de tí fala a choiva,²¹
 sobor de tí canta o vento²²
 e dentro de tí, tí escoitas.²³

Camiño do tempo vello,
 camiño do tempo novo:
 pedra dos tempos sin tempo
 pedra dun ollar sin ollos.

COMPAÑEIROS DA MIÑA XENERACIÓN
MORTOS OU ASESINADOS²⁴

¡Tan doce era a xuntanza miña e vosa,
de todos nós co mundo!
Facíamos un feixe de campos e de estrelas,²⁵
e o pisar ise chao que latexaba²⁶
sentíamos subir pol-a sangue o misterio.²⁷
O noso corpo era o camiño da maxia,²⁸
a escada pol-a que viña a lúa,
o zume de todol-os segredos,²⁹
a canzón da herba que resucitou.
E o mesmo verme era unha folla leda,³⁰
un mensaxeiro do sagrado alén.

Morréchedes, matáronvos, deixáronme.
Quedéi eiquí, lonxe das vosas sombras.
E gardo, coma un morto,³⁰
no centro do silencio, da sede, da agonía,
o día que vos poda levar á sepultura³¹
unha cesta de pombas e mazás.
¡Tan doce era a xuntanza miña e vosa,
de todos nos co mundo!³²

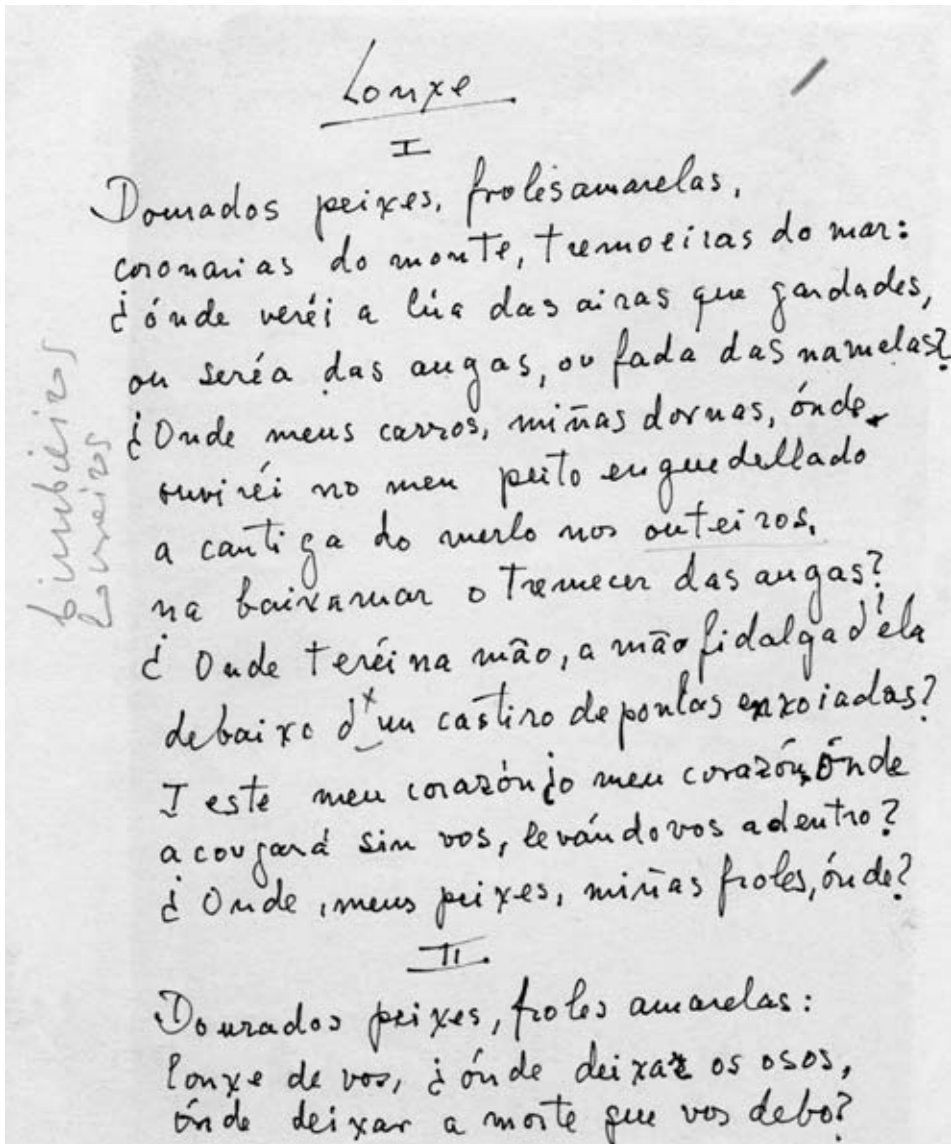
NOTAS

- 1 *da iauga*: por “das augas” do texto manuscrito.
- 2 *na mau, a mau*: por “na mão, a mão” do texto manuscrito.
- 3 *dun*: por d’un do texto manuscrito. En corrección posterior a lapis, o apóstrofo está tachado.
- 4 *I este meu corazón, zo meu corazón ónde* por: “I este meu corazón zo meu corazón, ónde”.
- 5 *despois*: por “dimpois” do texto autógrafo.
- 6 O apóstrofo do ñ engádese en corrección a lapis posterior; *vós* por: “vos” do texto manuscrito.
- 7 *nun* por: “n’un” do texto manuscrito.
- 8 *nunha* por “n’unha” do texto manuscrito.
- 9 *mesmo cun* por: “mismo q’un” do texto manuscrito. Corrección posterior a lapis, dando lugar á forma editada.
- 11 *vós*: por “vos”.
- 12 No orixinal autógrafo “do mirar”, logo tachado e substituído por *dun ollar*.
- 13 *centella* vai acompañada da anotación marxinal “centelga” no texto manuscrito. *inmovel* por “inmovel”.
- 15 Estes dous últimos versos van precedidos de borranchos que fan ilexible o texto que esconden; *voltaras* por “volveras” do texto manuscrito, con corrección no espazo interliñal superior coa forma editada *voltaras*; *de herba* por: “dherba” do texto manuscrito.
- 16 *aguiares*. por: “aguiares:” do texto manuscrito.
- 17 *Si te romperas, penedo, / e deras a luz que sabes*. por: “nevaran na primaveira./copos de neve segreda.” do texto manuscrito.
- 18 *ren*, por: “rem” do texto manuscrito.
- 19 *ialma* por: “i alma” do texto manuscrito.
- 20 *cun* por: “qun do texto manuscrito.
- 21 *fala a choiva* é corrección dun texto anterior ilexible por haber sobre el un borranchito.
- 22 *tí* por: “ti” do texto manuscrito.
- 23 *de tí* por: “ti” do texto manuscrito.
- 24 No texto manuscrito o título aparece escrito en anotación marxinal esquerda e con tinta diferente á dos versos. Nesta primeira versión, o título iníciase con artigo determinado.
- 25 *de estrelas* por: “destrelas” do texto manuscrito.
- 26 *e o* por: “i o” do texto manuscrito.
- 27 *pol-a* por: “pola”.

- 28 *maxia* é corrección posterior a outra ilexible por borrancho.
29 *o zume de todol-os segredos* por: “o croyo de todos os segredos” do texto manuscrito.

- 30 *E o* por: “Io” do texto manuscrito.
30 *E* por: “I” do texto manuscrito.
31 *á* por: “â” do texto manuscrito.
32 *nos* por: “nós” do texto manuscrito.

APÉNDICE II

-2-

¿Qué que redes de mim, que me ~~for~~ chamades
 e despois vos marchades sin levarme?
 ¿Onde me agardades, compañeiros
 ¡Xa veu o tempo de que os frolos faleu,
 xa veu o tempo de que os peixes digan!

III.

Do mados peixes, frolos amarelas,
 cando sono con vos náceme verdes,
 asules carballeiras que me avrolan
 n'un outo estrelecer, sobor da noite,
 n'unha neve ro meira tras a vida.
 E vou, lonxe de vos, inda mais lonxe,
 para vos lembrar mi llor, mais docemente,
 o mesmo q' un ^{cum} paudeiro que caira,
 bai para dando tumbos
 desde o berce do monte al boreado
 ao cadaleito, xa sin fin, do mar:
 lonxe de vos, inda mais lonxe. Lonxe. Lonxe.

Nevaram na primavera.
Cupos de neve segreda.

Feixe de raios ou dalmen.
Cume gaudado no rem
tes xeito i alma de home
que un día fui xó ^{nacer} ~~segreda~~...

~~Segreda~~

Esagrado o teu silencio:
~~Carácter de...~~
Ao pé de ti ~~segreda~~
fala a choiva,
Sobor de ti canta o vento
e' dentro de ti, ti escoltas.
Caminho do tempo.....

Os que con pañeiros da miña xermanía
 morabes an afeccionados
 ¡Tan doce era a xuntanza miña e vosa,
 de todos nós co mundo!
 Faciamos un feixe de campos e destrelas
 io pisar ise chao que lateraba
 sentiamos subir pola sangue o misterio.
 O noso corpo ^{era} o camiño da ~~esquina~~
 a escada ~~para~~ ~~o~~ ~~que~~ ~~viña~~ ~~a~~ ~~lúa~~
 pola que viña a lúa
 o crozo de todos os segredos,
 a canción da herba que resucitou.
 Io mismo verme era unha follá
 leída
 un mensaxeiro do sagrado alem.

Moríchedes, matáronvos, deixáronme.
 Deudei eiquí, lonxede ~~as~~ voses sombras.
 I agardo, coma un tigre ~~no~~ ~~centro~~
 no centro do silencio, da ~~meu~~ sede.
 da agonía,
 o día que vos poda levar á sepultura
 unha cesta de pombas e marais.
 ¡Tan doce era a xuntanza miña e vosa,
 de todos nós co mundo!